

Dejan Jović¹
Sveučilište u Zagrebu,
Fakultet političkih znanosti,
Univerzitet u Beogradu,
Fakultet političkih nauka

DOI: <https://doi.org/10.2298/SOC1803691J>

Originalni naučni rad
UDK 141.82:32.01 Mirić J.
321.74:331 Mirić J.
316.334.3:316.48(497.1)
Primljen: 04.05.2018

Kritička analiza političkog sistema u jugoslavenskom socijalizmu: teorijski doprinosi Jovana Mirića

Critical Analysis of Political System in Yugoslav Socialism: Jovan Mirić's Theoretical Contribution

SAŽETAK: U ovom članku se analizira teorijski doprinos Jovana Mirića (1934–2015), profesora politologije na Fakultetu političkih nauka (znanosti) u Zagrebu, kritici političkog sistema jugoslavenskog socijalizma – u periodu od 1965. do 1990. Od 10 knjiga koje su objavljene za njegova života, u ovom članku analiziramo ih pet i jednu postumnu: *Interesne grupe i politička moć* (1973), *Rad i politika* (1978), *Pluralizam interesa i samoupravna demokracija* (1982), *Sistem i kriza* (1984) i *Iskušenja demokracije* (1990), te *Sve se mijenja, kriza ostaje* (2018). U tim knjigama, Mirić je najprije razvio marksističku politologiju, a potom dao izvoran i vrlo zapažen doprinos kritičkoj analizi političkog sistema tadašnje Jugoslavije. U kasnijim fazama, Mirić se pomiče prema liberalizmu, ali ostaje kritičan prema postojećoj stvarnosti. Kritičnost ostaje kontinuitet u njegovom djelovanju – uključujući i djelovanje kao javnog intelektualca, kroz intervjuje i novinske članke koje također ovdje analiziramo – bez obzira na njegov odmak od marksizma prema liberalizmu, kao i na promjene fokusa: od tema kao što su interesi, rad, pluralizam preko političkog sistema do srpskog pitanja u Hrvatskoj nakon 1990. Njegovi članci, intervjui i knjige pokazuju da je već početkom osamdesetih govorio o mogućnosti raspada Jugoslavije, a u drugoj polovici osamdesetih govori o mogućem ratu. U tom smislu, njegovo djelo postavlja pitanje: je li raspad i rat bilo moguće predvidjeti upravo kritičkom politološkom analizom stvarnosti?

KLJUČNE RIJEČI: Jovan Mirić, kritička politička analiza, politički sistem Jugoslavije, raspad Jugoslavije, marksistička politologija

ABSTRACT: In this article we analyse theoretical contribution to critical analysis of political system of socialist Yugoslavia by (1934–2015), professor of Political Science at University of Zagreb. The article focesses on his writings during the socialist period (before 1989). Of 10 books he published during his life, five are relevant

for the topic of this paper: *Interest Groups and Political Power* (1973), *Work and Politics* (1978), *Pluralism of Interests and Self-Managing Democracy* (1982), *System and Crisis* (1984) and *Challenges of Democracy* (1990). We also refer to the book of his interviews and articles, which was published after his death. In his writings Mirić gave interesting and relevant contribution to Marxist Political Science, both in terms of his theoretical work and in his analysis of Yugoslav Political System. In later period, from 1989 onwards, he evolves towards Liberalism, but remains highly critical towards the objects of his analysis. Critical thinking remained a continuity in his writings and public appearances, in both his Marxist and Liberal phases. His articles on the origins of the crisis of Yugoslav Political System were in fact warnings that Yugoslavia could collapse, largely due to its own internal structure and the lack of trust between various segments of its political elites. In this sense, Mirić's work justifies the question of predictability of events that soon led to collapse of socialism and of Yugoslavia as state. Mirić already in 1987 mentions civil war as one of possible outcomes of the Yugoslav crisis. His work challenges conclusion that 1989 in Europe and 1991 in former Yugoslavia were completely unpredictable, and that these moments were (two) Black Fridays in social and political sciences.

KEY WORDS: Jovan Mirić, Critical Political Analysis, Political System of Yugoslavia, Disintegration of Yugoslavia, Marxist Political Science.

1. Uvod

Jovan Mirić (1934–2015) bio je jedan od najistaknutijih jugoslavenskih intelektualaca u razdoblju socijalizma i jedan od naših prvih politologa. U mnogočemu specifičan po odabiru tema kojima se bavio, dao je izniman akademski doprinos u četiri područja: 1) u pitanjima teorije i analize socijalističkog poretka, a prije svega njegovog utemeljenja u teoriji *rada* i *radne demokracije*; 2) u analizi jugoslavenskog političkog sistema, koja naročito dolazi do izražaja u njegovoj najpoznatijoj i najutjecajnijoj knjizi *Sistem i kriza*, objavljenoj 1984. godine; 3) u kritičkoj analizi prijelaznog razdoblja između kraja Jugoslavije i začetka nove hrvatske države, te 4) u pitanjima statusa i položaja Srba u hrvatskoj državi.

U ovom članku fokusirat ćemo se na prve dvije od ove četiri teme. Predstaviti ćemo i analizirati doprinos koji je Jovan Mirić dao razvoju marksističke politologije u tadašnjoj Jugoslaviji, s posebnim osvrtom na njegovu kritiku jugoslavenskog političkog sistema. Od deset knjiga koje su objavljene za njegova života, za ovaj će nam članak biti relevantne četiri: *Interesne grupe i politička moć* (1973/1981), *Rad i politika* (1978), *Pluralizam interesa i samoupravna demokracija* (1982) i *Sistem i kriza* (1984). U završnom dijelu ovog članka spomenut ćemo i knjigu *Iskušenja demokracije*, koju je autor predao u tisak 1989. godine, a objavljena je 1990. Koristit ćemo i zbirku njegovih članaka i intervjuva, koji su 2018. objavljeni u postumnoj knjizi *Sve prolazi, kriza ostaje*.

Jovan Mirić bio je, i kao istraživač i kao nastavnik na fundamentalnim politološkim predmetima na Fakultetu političkih nauka (od 1990: znanosti)

na kojem je radio od 1965. do 1998. godine, jedna od centralnih osoba koja je stvarala zagrebaćku politologiju, tek formiranu osnivanjem tog fakulteta (1962. godine) i njegova časopisa *Politićka misao* (1964. godine).

Mirić nije pripadao nijednom posebnom krugu intelektualaca svog vremena. Nije bio ni *partijski intelektualac*, ni *disident*, a nije pripadao ni tada (do njena gašenja 1974.) izrazito znaćajnoj grupi *Praxis*, koja je razvijala krićku marksistićku filozofiju. Bio je, takoaer, donekle atipićan u odnosu uže specijalnosti, koje su se formirale na samom fakultetu. Iako po obrazovanju pravnik, približio se filozofiji (naroćito pod utjecajem djela Vanje Sutlića), a za razliku od većine drugih svojih kolega pomicao se s teme na temu (politićka teorija – kritika jugoslavenskog političkog sistema – analiza demokracije u Hrvatskoj – pitanje Srba u Hrvatskoj), što mu je dalo akademsku širinu. Iako se kroz godine pomicao od marksizma prema liberalnoj i republikanskoj poziciji, Mirić ostaje krićkar stvarnosti: podjednako socijalistićke Jugoslavije kao i post-socijalistićke Hrvatske. Bio je, stoga, najistaknutiji predstavnik onoga pravca koji bismo mogli nazvati *krićkom politologijom* ili *krićkom politićkom analizom*.

Analiza koju ćemo razviti u ovom ćlanku pomoći će nam i da razumijemo i karakter društva, političkog sistema i akademske zajednice u kojoj je Mirić djelovao prije 1990. Na to se razdoblje jugoslavenske povijesti danas ćesto površno gleda kao na doba jednonumlja i totalitarizma. Iako i sam Mirić u svojim knjigama govori o post-totalitarnim transformacijama kroz koje društvo i država prolaze u šezdesetim godinama 20. stoljeća, krićnost koju razvija u svojim knjigama sama je po sebi dokaz da je tadašnja Jugoslavija bila ipak u velikoj mjeri osloboena od dogmatizma. Ćinjenica da je – iako izrazito krićčan prema Ustavu SFRJ – Mirić 1986. postao ćak i dekan jedinog u Hrvatskoj Fakulteta politićkih nauka, dovodi u pitanje takve simplifikacije i netoćnosti. Naravno, Mirić u takvoj krićkoj poziciji nije bio usamljen², ali je po krićnosti bio jedan od najistaknutijih tadašnjih javnih intelektualaca i znanstvenika. Iz njegova rada ne bi trebalo generalizirati, jer je on ipak bio po mnogo ćemu poseban ako ne i izniman – ali ne bi trebalo ni zaboraviti ni ignorirati ćinjenicu da je u socijalistićkoj Jugoslaviji razvijana i takva politologija koju je u velikoj mjeri svojim djelima oblikovao Jovan Mirić.

2. Interesi, rad, demokracija

Fakultet na kojem je Mirić radio od 1965. do 1998. osnovan je s ciljem da bude djelomićna alternativa partijskim školama, te da postane mjesto akademskog školovanja partijskih i državnih kadrova³ te strućnjaka za analizu politike.

2 Sam Mirić u svojim knjigama citira iz djela drugih autora, kao što su Nikola Visković, Srđan Vrcan, Boris Vušković, Źarko Puhovski, Branko Horvat, Eugen Pusić, Predrag Matvejević, Veljko Rus, Josip Źupanov i dr.

3 Za razloge osnivanja tog fakulteta, vidi Višnjić (2017). Za diskusije o nastavnom planu i programu, vidjeti prve brojeve *Politićke misli*, god. 1 i 2 (1964. i 1965.). Fakulteti politićkih nauka u 1960-im su osnovani i u Beogradu i Sarajevu, a 1970. je u Ljubljani osnovan Fakultet za sociologiju, politićke znanosti i novinarstvo, s istim ciljem.

Djelomično se odupirao ideologizaciji, pokušavajući koliko-toliko emancipirati politologiju od politike, slijedeći – sa zakašnjenjem – zapadne trendove razvoja ove relativno nove discipline. Mirić 1965. najprije postaje asistent na predmetu „Osnove nauke o politici“ kod profesora Nerkeza Smailagića, a potom i na predmetu „Sistematska znanost o politici“, surađujući i s profesorom Ivanom Babićem. Iste godine objavljuje i svoj prvi članak: „Univerzalna zajednica kao uvjet slobode“, u *Političkoj misli* broj 3, 1965. Sljedeće godine u istom časopisu objavljuje rad: „Inteligencija i politika“ (broj 1–2, 1966), a 1967. i članak „Politika i etika“ u časopisu *Naše teme* (broj 5, 1967.). U 1969. počinje pisati doktorsku disertaciju s naslovom: „Interesne grupe kao faktori političkog sistema“, koju je odbranio 29. juna 1971. Njegova će disertacija biti potom objavljena kao njegova prva knjiga: *Interesne grupe i politička moć* (1973).

Početak 1972. godine, Mirić je izabran za docenta na predmetu *Uvod u znanost o politici*. Komisija u sastavu Ivan Babić, Dušan Bilandžić i Inge Perko-Šeparović o njegovoj disertaciji/knjizi tada piše:

Govoreći o odnosu između klasne teorije i teorije interesnih grupa, autor pokušava razbiti, s jedne strane dogmatsko shvaćanje po kome se socijalna struktura svodi samo na klasnu strukturu, a s druge strane jednostrano stanovište onih zastupnika grupne teorije koji ignoriraju klasnu teoriju smatrajući samo klase 'teorijskim fikcijama'. Normalno društveno stanje nije stanje harmonije već stalni sukob interesa. Razvojem društva ti interesi ne iščezavaju, nego se umnožavaju, jer što god je društvo na višem stupnju razvoja, to je i stupanj njegove diferencijacije viši, a to znači da je sve više konfliktnih situacija među pojedincima i među interesnim grupama (Izvještaj, 1972).

Knjiga je značajna i zbog toga što demokratizaciju društva dovodi u vezu s pluralizacijom i stvaranjem realnih mogućnosti za iskazivanje pluralizma. Mirić opisuje evoluciju jugoslavenskog političkog sistema od totalitarnog prema demokratskom i kaže:

Karakter vlasti se bitno ne mijenja po tome što ćemo joj dodavati neke nove atribute ili prefikse, već po tome koliko će biti *otvorena konkurenciji* najširih slojeva i interesnih grupa da u njoj participiraju ili da na nju djeluju. U skladu s time, i demokratski karakter nekoga političkog sistema ne cijenimo po tome koliko se on deklarira kao 'harmoničan', 'homogen' i 'monolitan' već prije po tome koliko je on pogodan politički okvir za izražavanje svog bogatstva raznolikosti i ljudske kompeticije. (Mirić, 1973/1981, 121)

Mirić, pritom, odbacuje „svodenje političke vlasti isključivo na instrument klasne vladavine“, kao i razumijevanje po kojem je država samo „aparatus prinude za potčinjavanje jedne klase drugoj“, nazivajući takve interpretacije „simplificiranjem i vulgariziranjem marksističkog poimanja države“ (ibid, 50). Treba biti kritičan, piše on, i prema ideji *općeg interesa*, iza koje stoji najčešće neki poseban interes koji se samo predstavlja kao opći.

U tom prvom razdoblju, on se gotovo isključivo bavi političkom teorijom, prvenstveno teorijom demokracije. Povremeno ulazi i u metodološka pitanja (npr. u članku „Činjenično i vrijednosno u političkoj znanosti, *Politička misao* br. 4, 1974), i potom, u istom časopisu (broj 1, 1976), u članku: „Marksizam i problem utemeljenja političke znanosti“. U zborniku *Marksizam, odgoj i obrazovanje* 1975. objavljuje članak: „Samoupravljanje kao oblik diktature proletarijata“, a potom u časopisu *Naše teme* (1975) i članak: „Od udruženog rada do asocijacije slobodnih proizvođača“. Sljedeće godine u zborniku *Trećeg programa Radio Beograda* objavljuje članak „Rad i zakonitost“ (broj 29, 1976). Piše o inteligenciji i politici u *Oku*, o komunistima i vlasti, o demokraciji i vlasti partije u *Komunistu*, a recenzira i knjige Stipe Šuvara, Györgya Lukácsa, Žarka Puhovskog i Vanje Sutlića.

Za izvanrednog profesora izabran je 1977. Komisija koja ga je izabrala (Dušan Bilandžić, Adolf Bibić i Inge Perko-Šeparović) još jasnije ističe nedogmatski karakter Mirićeva pristupa, naglašavajući njegov zaključak da se „ne može u ime marksizma, a još manje pozivom na Marxa, ignorirati djelovanje interesnih grupa kao značajnih činilaca u političkim procesima“, jer je „upravo Marx u svojim briljantnim analizama ... pokazao borbu najrazličitijih interesnih grupa, a da nije iznevjerio temeljne koncepcije o klasama i klasnoj borbi“. Autor, kažu članovi povjerenstva, smatra da je „interes temeljni pokretač svih čovjekovih čina, osnovna spona u svim odnosima među ljudima. On je, prema tome, i temeljna kategorija politike“, koja je prije svega „institucionalna društvena moć posredovanja među interesima, ali i borba da se ta moć osvoji ili da se na nju djeluje“ (Izveštaj, 1977).

U drugom dijelu knjige koja se analizira, autor odbacuje „monolitni“ ili beskonfliktni model jugoslavenskog političkog sistema, te pokazuje „da je jugoslavenska društvena i politička zajednica interesno veoma heterogena i potencijalno konfliktna“... „Stoga politički sistem Jugoslavije, smatra autor, ne može počivati na fiktivnoj pretpostavci o jedinstvu interesa“. Izražavanje konfliktnih interesa, kao i njihove međusobne sukobe „ne možemo označiti kao devijantno ponašanje, već kao zakonitost njegove demokratske artikulacije“ (ibid., 3).

U člancima koji se prikazuju u ovom izvještaju, članovi komisije naglašavaju novi fokus istraživačkog interesa Jovana Mirića, a to je tema *rada i radnog oblikovanja zajednice*. U pokušaju da konstituiraju marksističku politologiju, Mirić doista već sljedeće godine (1978.) objavljuje knjigu *Rad i politika*. Ta je knjiga pledoaje za snažnije pozicioniranje *rada* u jugoslavenski politički sistem. Mirić je tada pod utjecajem Vanje Sutlića, uglednog profesora s istog fakulteta koji je nekoliko godina ranije, 1974. godine, objavio knjigu *Praksa rada kao znanstvena povijest*, kao vrhunac svojih dugogodišnjih interesa za tu temu. Mirić se pitao koje su nužne i moguće posljedice Sutlićeve *refilozofikacije* Marxa za utemeljenje marksističke političke znanosti. Sutlićeva rekonstrukcija Marxa bila je polazna točka i metodičko ishodište Mirićeve marksističke politologije u ovoj njenoj, ranoj, fazi. Pritom je Sutlić ostao filozof, dok je Mirić (p)ostao politolog. U svojim će se kasnijim djelima gotovo u potpunosti udaljiti od filozofije.

To se vidi i iz sastava komisije za izbor u redovnog profesora, 1982. godine. Izvještaj – koji je pisan na slovenačkom jeziku – podnose Adolf Bibič (s ljubljanskog FSPN-a), te članovi komisije: Dušan Bilandžić i Veljko Cvjetičanin. U izvještaju se navodi da je Mirić do tada objavio oko 50 znanstvenih i stručnih radova, te dvije knjige, dok je treća (*Pluralizam interesa i samoupravna demokracija*) u tisku (doista će se pojaviti te iste, 1982. godine u izdanju CKD SSOH Zagreba). Centralno mjesto u tom izvještaju zauzima knjiga *Rad i politika*, koja je 1981. objavljena u svom drugom izdanju. Glavni doprinos te knjige, pišu trojica profesora u svom izvještaju, jest u „utemeljivanju politologije u suodnosu rada i politike, odnosno između ekonomije i politike“, kao i u „povezivanju politologije s problemom socijalne revolucije“, i u definiranju politike kao posredovanja među interesima.

To je doista i vidljivo iz te, po mnogočemu važne, knjige za utemeljenje marksističke politologije u nas. Mirić polazi od Marxovih ideja o radu kao o „predmeti za svako bitno promišljanje čovjeka i zajednice“ (Mirić, 1981: 1). Raspravu o politici on fokusira na pitanje tvorenja, odnosno utemeljenja zajednice, a to je moguće ili na kapitalu ili na radu. U oba slučaja, radi se o odnosima moći, o tome čiji se rad „prisvaja“: svoj ili tuđi. Rad je za njega „po svojim učincima društveni akt“ (ibid., 19). Kapitalistički sistem temelji se na prisvajanju tuđeg rada, a socijalistički je poredak – koji je revolucionaran – usmjeren prema oduzimanju primata vlasništva i prebacivanja primata radu. Politika nije, kao što tvrde zagovornici *vrijednosne neutralnosti*, izraz općeg interesa, nego je samo „institucijska moć posredovanja politika“ koje samo izgledaju kao da zagovaraju opće, a zapravo štite posebne interese. Zagovaranje *statusa quo* je, stoga, zapravo zaštita postojećeg mehanizma porobljavanja radnika. Marksistička politologija mora biti angažirana, ona mora biti „znanost revolucije“ (ibid., 45). Smisao revolucije je, za njega, „borba živog rada, u nacionalnim i planetarnim okvirima, da ukine moć privatnog vlasništva i sve monopole koji su iz njega izvedeni“ (ibid., 44). Privatno vlasništvo „ne štiti pravo na svoje, već pravo na tuđe“ (ibid., 82). Nijedan znanstvenik, piše Mirić, „ne bi smio sebi dozvoliti udobnost neutralizma, niti skinuti sa sebe odgovornost za ono što se zbiva, aristokratskim prezirom i povlačenjem na neke *insule* znanstvenog ekskluzivizma“ (ibid., 54). Time Mirić postaje zagovornik *marksističke politologije*, kao „politologije oslobođenja“. Taj pojam on, doduše, ne promovira (bio bi suviše sličan pojmu „teologija oslobođenja“, tada popularnom u okvirima latinsko-američke teologije), ali ga podrazumijeva. Marksistička politologija može biti alternativa „fetišizmu znanosti“, čija je glavna funkcija u „opravdavanju građanskog načina proizvodnje života“ (ibid., 69). Postojeća zapadna politologija – ali (iako je on izravno ne spominje: i politologija dogmatskog, državnog vlasništva, pa makar ono bilo promovirano pod socijalističkim imenom) – ima svoja ograničenja jer čuva postojeće stanje. Centralno pitanje socijalizma, za Mirića je pitanje radikalne promjene odnosa moći, tj. „uspostavljanje odlučujuće moći rada nad njegovim rezultatima, materijalnim i društvenim učincima“ (ibid., 73). Za politologiju se, kao „znanost revolucije“ postavlja pitanje: „zašto ne bi bilo drugačije“ (ibid., 75). U tom smislu, politička znanost koja slijedi marksizam jest uvijek kritika politika i političkih fenomena kako je Mirić i rekao u intervjuu kojeg je 1983. dao *Studentskom listu* (Mirić, 2018: 49).

U drugom dijelu knjige, Mirić se pozicionira u odnosu na državu, pravni poredak i partiju. Mirić oprezno uvodi ambivalentnost pozicije partije, ne kritizirajući je još izravno (to će učiniti u svojim sljedećim knjigama i člancima, a naročito nakon *Sistema i krize*), ali joj i ne daje nikakav *a priori* pozitivan značaj. Što se tiče države, Mirić o njoj govori u okvirima marksističke koncepcije o njenoj nužnosti ali i dugoročnoj neodrživosti (temeljem ideje o njenu odumiranju), spominjući i *diktaturu proletarijata* (u tim vremenima već pomalo zaboravljen i rijetko korišten pojam). No, ključno je pitanje – može li se umjesto države i kao njena samoupravna organizacija, konstituirati *zajednica*, a zajednica je, Mirić tvrdi, moguća tek onda kad rad postane temeljnim principom organiziranja cjeline. Test za uspješnost ili neuspješnost dosadašnjeg socijalizma upravo je u pitanju: događa li se to, ili se zajednica razara sasvim drugim, marksističkim konceptima oprečnim, praksama i idejama.

U svojoj trećoj knjizi, koja je nastala u okviru projekta „Funkcioniranje i ostvarivanje delegatskog sistema“, *Pluralizam interesa i samoupravna demokracija*, Mirić dodatno naglašava razliku između buržoaskog i socijalističkog društva. Jedno se temelji na vlasništvu, a drugo na radu. Socijalizam je „demokracija rada“, jer je „rad izvor i temelj društvenog položaja i uloge čovjeka u društvu“ (Izvještaj, 1982: 5). Istovremeno, samoupravna demokracija je nužno pluralistična, jer se u njoj „mora stvarati prostor za izražavanje heterogenih društvenih i etničkih interesa društva“ (ibid: 5). Za Mirića je pitanje legitimnosti poretka otvoreno i u socijalizmu. Socijalizam koji ne bi prisvojio ono što su proizveli buržoaski pokreti za emancipaciju „završava u političkom totalitarizmu ove ili one provenijencije“ (Mirić, 1982: 47). I sam uvodni „moto“ knjige svjedoči o Mirićevom zagovaranju pluralizacije kao sastavnog dijela koncepta samoupravne demokracije: „Tamo gde samo jedan vetar duva, i borovi ukrivo rastu“ (Lj. Ršumović) (Mirić, 1982).

Ova je knjiga, zapravo, zaokružila trilogiju koju je Mirić napisao u desetljeću između 1972. i 1982., u kojoj je definirao pojmove koji čine jezgro vokabulara marksističke politologije. Njegov je pristup antidogmatski marksistički, a namjera mu je osnažiti strukturu pojmova upotrebljivih za kritičku politologiju. Socijalistički period društvene transformacije smješta pojmove kao što su *rad*, *interesi*, *pluralizam* u centar političke analize. Njegova definicija politike uključuje ne samo mogućnost nego i nužnost pluralističkog. Evolucija jugoslavenskog sistema nakon revolucije može se opisati i kao institucionalizacija pluralizma. Uostalom, Mirić objavljuje svoju knjigu o pluralizmu interesa pet godina nakon što je Edvard Kardelj (1977) objavio knjigu *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, koja je potom postala i službeni dokument na temelju kojeg je pripreman 11. kongres Saveza komunista Jugoslavije (1978.). Ideja *pluralizma socijalističkih samoupravnih interesa* nalazi se, dakle, i u službenom diskursu tadašnjeg Saveza komunista Jugoslavije. Mirić u odnosu na Kardelja postavlja dva (ali značajna) izazova: jedan je u tome što pluralizaciju smatra istodobno i političkim, a ne samo društvenim fenomenom, pa govori o *političkom pluralizmu*, koristeći već 1982. sintagmu koja je sve do pada socijalizma u Jugoslaviji bila politički sporna i mnogima neprihvatljiva.⁴ Drugi

4 U svojim kasnijim djelima, Mirić objašnjava razliku između *političkog* i *stranačkog* pluralizma. Politički pluralizam, kao pluralizam interesa koji se javno iskazuju u sferi političkog posredovanja, on drži da je neizbježan čak i u nestranačkim ili jednostranačkim sistemima.

je u njegovoj kritici fragmentiranja jugoslavenskog društva, za što on ne krivi samo društvo nego uzroke pronalazi u sistemu, odnosno u djelovanju samog političkog sloja (prije svega, kako će već početkom osamdesetih izravno govoriti – u SKJ). Kardelj koristi *pluralizam interesa* kao objašnjenje i opravdanje za nominalnu decentralizaciju sistema i osnaživanje pozicije republika, pokrajina, općina i pojedinaca („radnih ljudi i građana“) u njemu, dok Mirić govori o pluralizmu kao uvjetu *konstruiranja*, a ne destruiranja zajednice. Kardelj ima na umu decentralizaciju koja bi trebala riješiti *nacionalno pitanje* i istodobno dodatno odmaknuti jugoslavenski samoupravni socijalizam od staljinizma. Mirić o pluralizmu govori s pozicije priznavanja postojećih razlika, koje bi se potom morale iskazivati i posredovati u politici i kroz politiku. Cilj tog posredovanja, međutim, nije razaranje, nego stvaranje zajednice.

Poput najvećeg broja drugih jugoslavenskih marksista svog vremena, i Mirić pokazuje izrazitu kritičnost prema dogmatskom, staljinističkom „marksizmu“, za kojeg smatra da posebne interese prikazuje kao opće, a u harmoniji i jedinstvu – a ne u pluralizmu – vidi dokaz napredovanja socijalizma. Ali, formiranje *zajednice* moguće je samo kroz uspostavljanje *demokracije rada*. Taj radni aspekt, reći će Mirić u svojoj narednoj – i najznačajnijoj – knjizi *Sistem i kriza* (1984) je u stvarnosti zanemaren, kao što je zanemarena i građanska dimenzija politike. Umjesto toga došlo je do fokusiranja na nacionalno i do svodenja svih jugoslavenskih pitanja na *nacionalno pitanje*.

3. Kritika jugoslavenskog političkog sistema

I za intelektualni opus Jovana Mirića, kao i za političku sliku jugoslavenskog društva, smrt Josipa Broza Tita (1980.), a prije toga i glavnog ideologa i teoretičara jugoslavenskog socijalizma Edvarda Kardelja (1979.) znači prekretnicu. U ranim osamdesetim, sistem više ne skriva da je u krizi, pa su time i društveni znanstvenici o krizi slobodnije govorili, doduše riskirajući i dalje da ih se nazove *krizolozima*. Ekonomska kriza, koja je započela početkom šezdesetih, zaoštrila se početkom sedamdesetih, dijelom zbog izvanjskih, a dijelom zbog unutarnjih faktora. Među izvanjskima treba naglasiti povećanje cijene energenata (nafte i plina) kao i podizanje kamatnih stopa na kredite, kojima je Jugoslavija bila opterećena. Od unutarnjih, najvažnije su neuspjele investicije, od kojih su mnoge bile politički i nacionalno motivirane, te su zaustavile raniji impresivan ekonomski razvoj, koji je u krajem pedesetih i početkom šezdesetih bio među najvišima u svijetu.⁵ U želji da riješe neke od tih ozbiljnih problema, jugoslavenske su vlade, odmah po Titovoj smrti, devalvirale vrijednost dinara, a potom i započele pregovore s međunarodnim kreditorima – što je izazivalo političke i ideološke kritike, koje su potom sve vlade u osamdesetim godinama činile relativno nestabilnima i na udaru partijskog vrha.⁶

Politički pluralizam ne mora nužno podrazumijevati i stranački pluralizam, iako je stranački pluralizam njegov najčešći oblik.

5 Za ekonomsku politiku Jugoslavije i njene rezultate, vidi Lampe (2000) i Korošić (1989).

6 Za razlike između vladinog i partijskog gledanja na pitanje krize, tržišta i ideologije, vidi intervju s Milkom Planinc, korišten u Jović (2003).

Uz to, od sredine šezdesetih godina događa se ozbiljniji proces (*kon-*) *federalizacije* Jugoslavije, pri čemu republike (pa i pokrajine) dobivaju nove ovlasti, čime slabi snaga saveznog vrha. Taj proces izaziva turbulencije, koje dovode do intervencije saveznog vrha (i Tita osobno) početkom sedamdesetih. Potom Jugoslavija ulazi u razdoblje ekonomske i političke stagnacije. Fokus politike premješta se na pitanje mirnog nasljeđivanja samog Tita, zbog čega se formira kolektivno Predsjedništvo SFRJ, a u SKJ – kolektivno Predsjedništvo SKJ. Tito Ustavom iz 1974. dobiva, doduše, mogućnost da bude proglašen „predsjednikom Republike bez ograničenja trajanja mandata“, ali zauzvrat daje ili dopušta brojne ustupke koje će *de facto* a i *de iure* onemogućiti bilo kojeg pojedinca da u potpunosti preuzme sve njegove funkcije po njegovoj smrti. Iako se u javnosti govori da će Jugoslavija ostati na istom putu kao i u Titovo doba (pod parolom: „Poslije Tita – Tito!“) u stvarnosti se sve čini da se poslije Tita ne ponovi neki „novi Tito“. I doista, politička tranzicija nakon Titove smrti 1980. bila je naizgled neproblematična i jednostavna, zato što su još za njegova života već stvorene sve alternativne institucije koje su djelovale u njegovoj sjeni, ali sa sve većim stvarnim ovlastima (Jović, 2003, 2017).

Istodobno, u sedamdesetim godinama – pod utjecajem događaja iz 1967–1971. u Hrvatskoj, kao i studentskih protesta u Beogradu 1968, te na Kosovu iste godine – partijski i državni vrh pokreće val reideologizacije. U školske programe se uvode predmeti Osnove marksizma i Teorija i praksa socijalističkog samoupravljanja (TiPSS), snimaju se novi filmovi s ratnom tematikom, koji bi trebali približiti partizansku borbu novim generacijama, a podižu se i mnogi novi spomenici s ciljem očuvanja uspomene na partizansku borbu. U političkoj sferi u sedamdesetim godinama događaju se dva – samo naizgled – kontradiktorna procesa: istodobno s ograničenjem stvarne moći i ovlasti Josipa Broza Tita povećava se njegovo *obogotvorenje* i prebacivanje u sferu mita. To povećava ritualizaciju društvenog života. Na površini sistem izgleda čvrst. No, ispod površine pojavljuju se ozbiljni izazovi – koji postaju vidljivi naročito nakon Titove smrti 1980. godine.

Jedna od prvih manifestacija krize bila je obnova etničkog nacionalizma, kojeg je Tito – uz pomoć stare generacije lidera koju je aktivirao iz mirovine i s novim liderima Bosne i Hercegovine i Crne Gore – privremeno marginalizirao u Hrvatskoj 1971. godine. No, deset godina kasnije, etnički nacionalizam ponovno se (i to otvoreno) pojavio na Kosovu, među kosovskim Albancima, koji protestiraju prvo protiv osjećaja ekonomske i društvene a potom i nacionalne neravnopravnosti, tj. zbog neostvarenog ideološkog obećanja jednakosti, koje je bilo fundamentalno za socijalistički karakter Jugoslavije. Kad se sve to uzme zajedno, Jugoslavija se prvi puta našla u ozbiljnoj krizi, bez svojih glavnih političkih kormilara, od kojih je Josip Broz Tito uživao i jedinstven ugled i podršku u svijetu – čime je donekle uspijevao amortizirati unutarnje probleme.

U tom se kontekstu državni vrh početkom osamdesetih odlučuje za javnu raspravu o tome kako izaći iz „teškoća“, kako se tada još uvijek govorilo, izbjegavajući pojam „kriza“ da se ne bi „uznemiravalo javnost“. Najprije se, već 1982. formira komisija za ekonomsku stabilizaciju (dakle, ne reforme) koju

vodi član Predsjedništva SFRJ Sergej Kraigher, a kad ta komisija zaključuje da se bez promjena u političkom sistemu (ne: promjena političkog sistema, kako su naglašavali, da ne bi bilo zabune), ne može izaći iz ekonomske krize, Predsjedništvo SFRJ imenuje drugu komisiju – za kritičku analizu funkcioniranja političkog sistema – kojom predsjedava novoizabrani (od svibnja 1984.) član Predsjedništva iz Hrvatske, Josip Vrhovec. Političari tom prigodom pozivaju građane, a posebno intelektualce, da daju svoj doprinos raspravi o uzrocima problema.

Mirićeva knjiga *Sistem i kriza*, koja je objavljena krajem 1984. godine jedna je vrsta odgovora na taj poziv, iako je ona u bitnim svojim elementima već koncipirana godinu ranije, 1983.⁷ No, već je iz podnaslova te knjige: *prilog kritičkoj analizi ustavnog i političkog sistema Jugoslavije* vidljivo da se Mirić ipak uključuje u ovu *javnu diskusiju*, u koju su – u formalnom smislu, kao članovi Vrhovčeve komisije – bili uključeni i neke njegove kolege s fakulteta (npr. Tomislav Jantol, koji je uz Radivoja Marinkovića bio i jedan od recenzenata *Sistema i krize*).

U *Sistemu i krizi*, Mirić se u potpunosti fokusira na jugoslavenski politički i ustavni sistem, tvrdeći da se upravo u njemu mogu pronaći dubinski uzroci krize u koju je Jugoslavija zapala nakon njegova donošenja. Knjiga je objavljena na desetu godišnjicu donošenja Ustava iz 1974. godine, pa je i to bio povod za kritičku analizu njegovih učinaka. Mirić podsjeća da su se u Jugoslaviji dotad promijenila tri ustava (1946., 1963. i 1974), te jedan ustavni zakon (1953), i da se za svaki od njih govorilo da je izvrstan. Ali, stvarnost pokazuje da zemlja tone u sve dublju krizu, posebno otkako je prihvaćen Ustav iz 1974. godine. Nije li i taj ustav, nastao kroz nagodbe i dogovore republika i pokrajina koje su vodile više računa o svojim posebnim interesima nego o interesima zajednice (a posebno *zajednice utemeljene na radu*), jedan od uzroka krize?

Nije li paradoksalno, Mirić pita, da se na ustavna načela pozivaju čak i iredentisti? Također, paradoksalno je da se „branitelji“ ustava (nazvani i *ustavobraniteljima*) pozivaju na *avnojska načela*, iako je ustav u bitnome odstupio od njih. Primjerice, Mirić drži da se u avnojskim načelima ne mogu pronaći temelji za proces „konfederiranja federacije“, koji zapravo „znači dezintegraciju i podređivanje klasnog nacionalnom“. Relativiziranje federalizma u neskladu je i s nazivom zemlje, koja se i dalje naziva Socijalistička *Federativna* Republika Jugoslavija. Nijedna druga federacija nije proglasila suverenost svojih dijelova, kao što je to učinila Jugoslavija s republikama a u nekim dijelovima ustava i s pokrajinama. I jednima i drugima je dano pravo veta na savezne odluke, čime su stvorene pretpostavke za *teror manjine*. U Skupštini SFRJ postoje dva „druga doma“ (a uz to još i Predsjedništvo SFRJ kao treći „drugi dom“), a nema nijednog vijeća u kojem bi bili predstavljeni građani i radnici Jugoslavije, koje stoga u Skupštini nitko ne predstavlja (Mirić, 1984: 26). Umjesto da se savezna skupština formira od 1) Skupštine radničkih savjeta Jugoslavije, 2) Skupštine građana Jugoslavije i 3) Skupštine naroda i narodnosti Jugoslavije, ona tripud predstavlja

7 U intervjuu kojeg je u travnju 1983. dao dvotjedniku *Intervju*, Mirić govori o knjizi koju piše, tada pod naslovom *Kriza samoupravljanja ili samoupravljanje krizom*. Očigledno je riječ o knjizi koja se godinu i pol kasnije pojavila pod naslovom *Sistem i kriza* (Mirić, 2018: 25).

nacije. I građani i radnici ostaju izvan postojećeg sistema, koji favorizira naciju, a građane i radnike predstavlja samo posredno: preko „njihovih“ republika i pokrajina. Jugoslavija je, stoga, na putu da umjesto demokratske i radničke države postane samo polje nadmetanja nacionalnih politokracija.

„Nekom budućem, nepristranom istraživaču neće biti teško ustanoviti da je ne mali broj naših reformi ... vođen *logikom posebnoga*. Mjera zajedništva kao da je pri tome iznuđena: *zajedno smo iz nužde*, ako ne i iz straha. Nitko ne može opstati sam za sebe, pa smo zato skupa. Kao da Jugoslavija nije ništa drugo nego zaklonište“ (ibid, 45).

Strah i nepovjerenje, koji se potenciraju time što i dalje „mislimo iz prošlosti, iz trauma“, nalaze se u temelju ideje zajedništva, a kao da osim toga u tom temelju nema ničega. Mirić upozorava da se svako spominjanje *jugoslavenstva* mora opravdati i objasniti („a posebno i parcijalno je neupitno i samorazumljivo“, ibid. 98) kao i da su oni građani Jugoslavije koji su se na popisu stanovništva izjasnili kao Jugoslaveni – u stvarnosti diskriminirani i podzastupljeni u javnom i državnom životu. Pritom, radi se o urbanijem i obrazovanijem dijelu populacije u odnosu na prosjek. Republike i nacije smatraju se neupitnim i homogenim jedinicama, dok se Jugoslavija pretvara u *provizorij*, u *dogovorno-nagodbenu* zajednicu, koja je u stalnom pregovaranju o svojoj budućnosti. O saveznoj se državi govori kao o zloćudnoj, a o republičkoj kao o dobroćudnoj i samoupravnoj (ibid, 61). Događa se „pluralizam etatizama“ (ibid, 50), jer je „sistem skrojen po *logici posebnoga*“ (ibid, 48).

U tom kontekstu, Mirić u ovoj knjizi oštro kritizira SKJ. „Svojim sistemskim ponašanjem komunisti slijede logiku i ponašanje interesnih grupa kojima i sami pripadaju (socijalnih i nacionalnih). Ali ne samo da slijede tu logiku, nego su upravo komunisti najautoritativniji zagovornici i ‘zaštitnici’ posebnih interesa“ (ibid, 166). Partija je stvorila sistem „decentraliziranog etatizma“ (ibid, 156), u kojem je onemogućen razvoj samoupravljanja. Apsolutizacija nacionalnog, naglašava Mirić, posebno je opasna u situaciji u kojoj se već dugo vode „bilance mržnje“ u vezi s prošlošću, koju se interpretira mitski a ne historijski (ibid, 124). Ideja o naciji kao *totalnoj zajednici* koja je „realizirana u teritorijalno-političkom sistemu upravljanja, odnosno u republici kao državi“ (ibid. 124) imat će ozbiljne i negativne posljedice, jer „svaki bi naš nacionalizam od *male* Jugoslavije, u priželjkivanoj diobi, da napravi *veliku* nacionalnu državu“ (ibid. 126).

Ovakva Mirićeva kritika sistema nije mogla proći nezapaženo. Savezni dnevni list *Borba* je, po odabiru svog zagrebačkog urednika Krste Bjelića, u oktobru 1984. u 14 nastavaka objavio oko 100 stranica iz knjige, koja se pojavila u prodaji na Beogradskom sajmu knjiga te godine. Reakcije su bile burne, ali ipak uglavnom pristojne – posebno za današnje prilike. Iako je Milan Rakas, tadašnji savezni funkcioner zadužen za štampu, Mirićevu knjigu proglasio najvećim napadom na jugoslavenski politički sistem nakon onog kojeg je izveo (1953. i 1954.) Milovan Đilas, bila su ovo sasvim druga vremena, pa nije bilo nikakvih sankcija. Pluralizacija društvenog prostora već je značajno ograničila moć onih koji su možda i pomišljali na represiju, posebno nakon

što je istodobno s ovom diskusijom prethodni pokušaj represivnog djelovanja protiv intelektualaca-disidenata (proces „beogradskoj šestorci“) propadao pred očima javnosti (Dragović-Soso, 2002). Izostale su čak i službene političke osude, iako su, primjerice, vojvođanski funkcioneri (Jovan Dejanović u Saveznoj konferenciji Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, i Marija Miškolci Zvekić u Centralnom komitetu Saveza komunista Srbije) tražili da ti forumi rasprave Mirićeve teze, budući da one dovode u pitanje autonomiju Vojvodine. No, tome se suprotstavila većina drugih članova rukovodstava. U Socijalističkom savezu, Aleksandar Grličkov a potom i predsjednik, Marjan Rožič, odbacili su Dejanovićev prijedlog, smatrajući da to rukovodstvo – iako je na čelu organizacije koja je izdavač *Borbe* – nije nadležno za raspravljanje o pojedinačnim člancima. Umjesto toga, institucije sistema su ostale na tek nešto ranije proklamiranom principu da se na knjige treba odgovarati knjigama (tj. raspravama) a ne zabranama ili zatvorskim kaznama.

Sam Josip Vrhovec kritikovao je Mirićevu knjigu, s kojom se nije slagao (Jović, 2003: 321). Smatrao je da ona promovira unitaristički koncept Jugoslavije, posebno stoga što dovodi u pitanje konstitutivnost i ravnopravnost pokrajina u odnosu na republike. No, ni od njegove *Kritičke analize* nije bilo manje-više ništa: ona je završila kao još jedan predug dokument, nejasan po sadržaju i opterećen kompromisima koji su bili politički nužni ali su rezultirali frazama, a ne inovativnim idejama.

U akademskim krugovima, međutim, u prosincu 1984. organizirana je u Zagrebu rasprava o Mirićevoj knjizi, na kojoj je sudjelovalo sedamdesetak politologa i drugih kolega iz društvenih znanosti i humanistike iz cijele Jugoslavije. Najotvoreniji kritičari bili su Zdravko Tomac i Ciril Ribičić, koji će kasnije – dijelom potaknuti gotovo istovjetnom pozicijom koju će imati u odnosu na *Sistem i krizu* – nastaviti suradnju, pa će 1989. objaviti knjigu *Federalizam po mjeri budućnosti*, za koju će predgovor napisati Milan Kučan, tada predsjednik Predsjedništva CK SK Slovenije (što će Ribičić uskoro postati, dok će Tomac sredinom devedesetih postati potpredsjednik SDP-a i njihov predsjednički kandidat na izborima 1997. godine). Tomac i Ribičić tvrdili su da je uzrok krize jugoslavenskog socijalizma u neefikasnom implementiranju ustava, a ne u samom ustavu. Također, da je problem u još uvijek prevelikoj centralizaciji, a ne u prevelikoj decentralizaciji koja prijete fragmentacijom.⁸ Nikola Visković, koji je inače pozitivno govorio o Mirićevoj knjizi, zamjerio joj je da se možda premalo bavila raspadanjem jugoslavenskog društva po klasnoj osnovi „na jedan stvarno vlasnički i vladajući tehnobirokratski privatizirajući klasni blok i na stvarno eksploatisane, potčinjene proizvođačke strukture“. U tom smislu, kritiku zaslužuju i prethodni ustavi, a ne samo ovaj iz 1974., rekao je Visković. Fuad Muhić tvrdio je da se „ne može ni zamisliti bilo kakav predlog o smanjivanju

8 O raspravi je izvijestio *NIN* u broju od 16. decembra 1984 pod naslovom: „O sistemu, o krizi, o Miriću“. Sadržaj te rasprave ovdje donosimo prema tom izvještaju. Uz autore koje smo spomenuli, Grizelj navodi da su govorili i Adolf Bibič, Ivan Kristl, Predrag Vranicki, Vučina Vasović, Svetimir Škarić, Balša Špadijer, Vojislav Stanovčić, Dušan Janjić, Zvonko Lerotić, Damir Grubiša, Branko Caratan i dr. Autorizirane diskusije objavljene su u posebnoj knjizi (Šobat, 1985).

nadležnosti republika i pokrajina i njihove suverenosti, osim jednom krutom birokratskom kontrarevolucijom i državnim udarom, ili čak možda nekom spoljnom intervencijom“. Žarko Puhovski je pohvalio knjigu, smatrajući da ona označava prekid s „dugom i dosadnom tradicijom jugoslavenske politologije“ koja se zadržavala na „citologiji“. Mirić ispravno konstatira da je Jugoslavija postala konfederacija, a njen zadnji ustav ukinuo je jugoslavenski *populus* i *demos*, a za bilo kakve promjene zatražio konsensualno odlučivanje. Jugoslavenski se *demos* imao šanse konstituirati 1968. godine, ali je novim ustavom „raspušten i podijeljen na nacionalne narode“. Posljedica je „da se *opće* reduciralo na *zajedničko* kao sumu, *posebno* je postalo subjektom kao nacionalno, a *pojedinačno* je izgubljeno“. Decentralizacija se tako, rekao je Puhovski, u Jugoslaviji „pojaviła kao nadomjestak za javnu kontrolu centara moći“.

Mirić je svojim kritičarima odgovarao uglavnom smireno, a ponekad i iznenađujuće koncilijantno, prihvaćajući da su ponegdje možda ipak u pravu. Jug Grizelj, koji je o diskusiji o Mirićevoj knjizi izvještavao u NIN-u, primijetio je da je izgledao zatečen pažnjom koju je generirao svojom knjigom, i da je pokušavao izbjeći političke konotacije. Zbog toga se, pismom koje je uputio žiriju za dodjelu NIN-ove nagrade Dimitrije Tucović – za najbolje publicističko djelo godine – i povukao iz konkurencije, uz obrazloženje da želi izbjeći političke konotacije takvog eventualnog nagrađivanja.⁹ Te su godine tu nagradu dobile ravnopravno dvije knjige: *Ruska avangarda* Aleksandra Flakera i *Savremene političke partije* Vladimira Goatija.

No, nijedna knjiga, pa tako ni Mirićeva, nije mogla preusmjeriti tok povijesti, čak i kad je mnogim građanima (pa i nekim političkim akterima) bilo jasno da su upozorenja koja se u njoj izriču utemeljena i ozbiljna. Jugoslavija je tonula u sve dublju krizu, a Miriću je ostala gorka satisfakcija da je – prije mnogih – upozoravao na dezintegracijske trendove.

4. Nakon *Sistema i krize*: prema kraju Jugoslavije

Jovan Mirić je iskoristio publicitet koji je dobila njegova knjiga da bi dodatno objasnio svoje teze,¹⁰ a neke je i dodatno zaoštrio i učinio još provokativnijima. U intervjuu tjedniku *Oku*, objavljenom 1987. rekao je da je sistem proizveo sve pretpostavke za vlastitu dezintegraciju i nestanak.

„Stalno se izmišlja neprijatelj koji se tobože suprotstavlja nacionalnoj afirmaciji ovog ili onog naroda i narodnosti. A imaginarni neprijatelj nije ništa manje produktivan u proizvođenju nacionalizma od stvarnog neprijatelja. Kao da se neprekidno drži pod 'visokim naponom' svijest kako smo u Jugoslaviji ugroženi jedni od drugih: Hrvati od Srba, Slovenci od južnjaka, Makedonci od sjevernjaka, Srbi od Hrvata, Albanci

9 U pismu žiriju, Mirić kaže da bi „u nekim krugovima i sredinama, koje su oštro kritizirale ovu knjigu, vaša odluka mogla biti shvaćena kao izazov i manipulacija“. NIN, 30. decembra 1984.

10 U intervjuu NIN-u od 23. decembra 1984., Mirić se osvrće na raspravu o njegovoj knjizi i odgovara nekim svojim kritičarima – najizravnije Tomcu i Ribičiću. Intervju je objavljen pod naslovom: „Igra reči: promene sistema ili u sistemu“.

od velikosrba, kršćani od islamskih fundamentalista... Generacije mrtvih kao da pritiskaju mozak živih. Čak je i mehanizam odlučivanja u federaciji postavljen tako da nas 'zaštiti' od drugih, da nas osigura od prevara. U sistem su ugrađeni elementi apriornog nepovjerenja, a praksa je to nepovjerenje proširila i izdigla na rang temeljnog principa u odnosima među narodima i narodnostima, republikama i pokrajinama... Umnožavaju se antagonizmi i netrpeljivosti, bujaju nacionalizmi. Tako se suprotnosti i konflikti interesa više proizvode, nego što se razrješavaju... Ti paradoksi nisu slučajni, niti su izvana 'uvedeni u igru'. Oni su zakoniti posljedak sistema, a to znači i očekivani učinak njegovih kreatora – avangarde!“ (Mirić, *ibid*, 87).

U autorskom članku u *NIN-u* iste godine (1987.), Mirić je rekao da je Partija „normirala i institucionalizirala naše diobe i raskole, naše nacionalizme i separatizme, naše posebnosti i odvojenosti, ali nije institucionalizirala i normirala naše zajedništvo“ (Mirić, 2018: 72). Nikakva kompenzacija sistemskoj dezintegraciji nije osigurana, kaže on, a ideološka integracija je oslabila. Želi li SKJ djelovati kao jedinstvena politička organizacija, „prinudena je da djeluje ilegalno u odnosu na sistem kojeg je sama stvorila“ (*ibid*, 73). Iste godine, u sarajevskom *Oslobođenju*, Mirić govori o dva nacionalizma: „oficijelnom“ (koji je sistemski uspostavljen i ideološki osiguran), i „subverzivnom“ (onom koji se promovira izvan Partije i izvan sistema). Međutim, i jedan i drugi „apriori proskribiraju sve ono što nosi oznaku jugoslavenstva ili bar ukazuje na njegovu mogućnost“ (*ibid*, 93).

„Gdje je ona ideja, projekt, potencijalni ili aktualni oblik jugoslavenstva koji se ne prokazuje kao unitarizam? Bauk unitarizma, centralizma i hegemonizma kruži Jugoslavijom. Sve sile staroga i novoga nacionalizma i separatizma sjedinile su se u svetu hajku i rat protiv tog bauka.“ (*ibid*, 93).

Jugoslavija se, kao posljedica takvog trenda, pretvorila u savez osam jednopartijskih država, a sad se promoviraju i nacionalne armije i nacionalne ekonomije. Partija revolucije postala je apologet sistema, koji poriče mogućnost jugoslavenskog zajedništva i potiče feudalizaciju zemlje. „Sve jugoslavensko, uključujući i Jugoslavene, postalo je gotovo subverzivni element koji ugrožava i remeti naša nacionalna knjigovodstva“, govorio je tada Mirić (*ibid*, 98). U intervjuu *Vjesniku* 1987. je upozoravao na mogućnost da 'građanski ratovi' koji bjesne našim prostorima mogu uskoro postati „istinski građanski ratovi“. Pojam *građanski rat* koristi i u članku objavljenom i zagrebačkom *Danasu* iste te godine, u kojem je aferu *Agrokomerc* (na kojoj se pokazala neraskidiva veza lokalnih privrednih i republičkih političkih elita, na štetu zakonitosti i zajedničkih, javnih interesa cijele Jugoslavije) nazvao „pokazateljem permanentnog građanskog rata između naših ekonomskih i političkih feuda“.

Sljedeće godine, 1988., Mirić u opsežnom autorskom članku objavljenom u šest nastavaka u *Oku* upozorava na „otupljivanje kritičke refleksije“ i poziva da se misli antipartijski. Treba napustiti, kaže on, dogmatiziranu teoriju i praksu socijalizma, koja se temelji na ideji da je „sve naše najbolje“ (Mirić, 2018, 111–

38). Ne uspije li Savez komunista da razbije nacionalno-državne monopole koje je sam stvorio, „on će definitivno razbiti Jugoslaviju i sići s društveno-povijesne scene“. Ili, još gore, spas će potražiti u savezništvu s konzervativnim snagama, uključujući i nacionalističko-desnim. Ubrzo će se naći na istoj strani, govorio je tada Mirić, što zbog bliskosti programa (jer je SKJ otvorio vrata politici apsolutiziranja nacije), a što iz političkog pragmatizma – da bi spriječio gubitak vlasti, do koje mu je jedino i stalo. Bit će protiv bilo kakvog demokratskog pluralizma, jer bi takav pluralizam ugrozio interese vladajuće elite. Umjesto toga, stvarat će totalitarne organizacije koje će se temeljiti na ideji nacionalnog ujedinjavanja i nacionalnog suvereniteta. SKJ „svira dok Rim gori!“, ponavljao je on u više svojih članaka i intervjua objavljenih u tim godinama. U 1989. je stoga ostalo samo da rezignirano i u očaju zaključi (u intervjuu *Borbi*), da se u Jugoslaviji „danas ne ruši samo stari poredak“, nego „svaka ideja Jugoslavije“, a „građanski je rat već na djelu“ (Mirić, 2018, 160). Sljedeće godine, 1990, rekao je da je jako zabrinut i ustrašen. Za *Oslobođenje* on tada kaže:

„Nikada nismo bili bliže patološkim, nacionalističkim totalitarizmima nego danas kada sve odzvanja demokratskom verbalistikom. Kako se u nas narod priprema za demokraciju i kako se formira demokratska javnost? Naši masmediji, politika i publicistika, čitavi pogoni proizvodnja svijesti ne rade ništa drugo nego proizvode netrpeljivost, nacionalizam, šovinizam, netoleranciju i mržnju... Na najboljem smo putu da jednu ideologiju i jedan totalitarizam (boljševičko-komunistički) zamijenimo drugim (nacionalističkim). Ovaj drugi mogao bi se pokazati pogubnijim, jer je legitimiran 'narodnom podrškom'.“¹¹

Sredinom 1990. Mirić objavljuje novu knjigu: *Iskušenja demokracije*, čiji je podnaslov: *Da li je moguća Jugoslavija kao demokratska zajednica*. U njoj je vidljiv njegov daljnji odmak od marksizma, koji je kao teorijski pristup dominirao prvom fazom njegova znanstvenog rada – do 1984. godine. U *Iskušenjima demokracije* govori kao liberalni demokrat, zainteresiran za građansku jednakost, pluralističku demokraciju, stvaranje *demosa* na jugoslavenskoj razini kao i na razini republika, te za utemeljenje političkog sistema na ideji slobode.¹² Odustaje od *demokracije rada*, koju je zagovarao u svojim prvim knjigama, kao i od ranije snažne kritike *građanske demokracije*. No, je li takav liberalno-demokratski sistem bio moguć? Kao i u intervjuima koje je davao tih godina, i u ovoj knjizi Mirić ostaje izrazito skeptičan. Bit će dobro ako se izbjegne rat i sukob, na kojem sinkronizirano rade i stare političke elite (socijalističkog poretka) i nove, jednako ako ne i više opsjednute nacijom i nacionalnom državom. Pišući u povodu pete godišnjice objavljivanja *Sistema i krize*, Mirić konstatira da je u tih pet godina došlo do *satanziranja Drugoga, do proizvodnje mržnje i straha*, do

11 Novi sukobi, stare mržnje, *Oslobođenje*, 7. oktobra 1990.

12 U ovoj knjizi, Mirić kaže da je „liberalizam pretpostavka za modernu demokraciju i suvremenu pravnu državu“ (Mirić, 1990: 30), te kritizira socijalistički princip ignoriranja 'abstraktnog građanina'. „U nas je demokracija moguća jedino kao *kombinacija liberalističkog i pluralističkog principa*“ (ibid, 32).

fašizacije i homogenizacije. Demokratski se poredak, međutim, ne može graditi na prijetnjama i zastrašivanju drugih (Mirić, 1990: 97).

„Parole o pluralizmu, demokraciji, slobodi, pravnoj državi, ispred kojih, kao dominantan, leprša nacionalni barjak, brzo bi mogle izbljedjeti i biti odbačene na 'časnú putu' nacionalne reanimacije i homogenizacije“ (ibid, 97).

Mirićeva knjiga napisana u godini dramatičnih promjena u Evropi (1989.) ukazuje koliko su trendovi u Jugoslaviji bili ne samo neusklađeni s evropskim, nego i u suprotnosti s njima. Iz nje proizlazi da 1989. u našim krajevima nije bila primarno godina liberalizacije, demokratizacije, nade i ushita zbog konačnog oslobođenja od nekog autoritarnog ili totalitarnog režima. To nije bila primarno ni godina slobode, povećanja prava i mogućnosti za sve građane. To je bila, prije svega, godina straha od građanskog rata, straha od dominacije onih koji su brojniji nad onima koji su malobrojniji, godina sve veće agresivnosti u javnom prostoru i sve manje spremnosti na racionalnu i smirenu diskusiju koja bi vodila prema kompromisu i miru. Bila je to godina „fingiranja žeđi za demokracijom“, kaže Mirić (ibid, 129).¹³ U stvarnosti, stvara se novi autoritarni poredak:

„Većina radništva dovedena je ispod razine egzistencijalne, materijalne izdržljivosti. U takvoj situaciji egzistencijalno ugroženi prije će zatražiti *garancije* i *sigurnost* za zbrinjavanje svakodnevnog života, nego tržište i političku demokraciju. Stanje u međunacionalnim odnosima nikada nije bilo gore: i tzv. socijalističke i opozicijske snage uprle su sve snage da ovim narodima ubrizgaju maksimalne doze nacionalističkog otrova. Jesu li, tako postrojeni i konfrontirani, ovi narodi spremni za demokratsku političku artikulaciju?... Samo po logici naših nelogičnosti i apsurdnosti možda nam se desi i – demokracija!“ (ibid, 129).

Iz današnje perspektive, mnogima će izgledati potpuno nelogičnima njegove ocjene iz 1989, da smo „danas dalje od mogućnosti demokratske artikulacije i političke konstitucije moderne zajednice nego ikad ranije“, te da iz *vetokracije* putujemo prema *getokraciji* i *naciokraciji* (ibid, 134). Ali, tako će njegove riječi izgledati samo onima koji se nisu ozbiljnije i temeljitije bavili stvarnom 1989. nego su zarobljenici *mita o 1989*, ili pokušavaju *preslikati* značenje *evropske 1989*.

13 Ideja *fingiranja demokracije* kasnije se, u djelima Mieczysława Boduszynskog (2010) pojavljuje kao ideja *simulirane tranzicije*. Ona je vidljiva i iz kasnijih sporih i manje-više *kozmetičkih* reformi, koje su rezultirale u nedovršenim tranzicijama i to u svim aspektima tih tranzicija. U političkom aspektu, umjesto pluraliziranog jednostranačja dobili smo autoritarno višestranačje koje se *de facto* u mnogim republikama nekadašnje Jugoslavije svelo na jednu dominantnu partiju (HDZ u Hrvatskoj, SPS a kasnije i SNS u Srbiji, DPS u Crnoj Gori i sl.) Umjesto liberalnog tržišta, dobili smo fingirano tržište, kao što je pokazao slučaj *Agrokor* u Hrvatskoj. Umjesto dovršene tranzicije iz Jugoslavije u nove definirane i dovršene države, dobili smo i dalje otvoreno državno pitanje u Srbiji (u odnosu na Kosovo), i u Bosni i Hercegovini (u odnosu na Republiku Srpsku). U Hrvatskoj je, također, državno pitanje bilo otvoreno od 1991. do 1995., postojanjem UNPA područja odnosno samoproglašene Republike Srpske Krajine. No, najmanje su dovršene četvrta i peta tranzicija, koje su uključivale identitetska pitanja i pitanja tranzicije iz rata u mir. O tome više u Jović (2017).

na našu, jugoslavensku 1989. No, iste ideje i ideologije nemaju u svim krajevima Evrope (te godine, kao ni ranije i kasnije) isto značenje. Povratak *samoodređenja naroda* u centru Evrope, primjerice, znači ujedinjenje Nijemaca u jednu državu. Isti taj povratak u Jugoslaviji znači sasvim drugo: dezintegraciju i razjedinjenje. U Evropi, 1989. možda doista simbolizira pobjedu liberalizma i demokracije. No, u našem slučaju, ona dovodi do „pluralizma emocija i strasti“, do „suspendiranja pluralizma interesa i racionalne političke pluralizacije“, i favoriziranja umjesto toga „pojačane vertikalne, nacionalne homogenizacije koja priječi horizontalnu artikulaciju i političko organiziranje“ (ibid, 141).¹⁴

Njegova kritika novog stanja najavila je da će Mirić ostati podjednako oštar i polemičan i u odnosu na novi sistem. Ta njegova polemičnost kasnije će doći do izražaja posebno u kritici hrvatske politike iz devedesetih godina, i fokusirat će se na pitanja položaja hrvatskih Srba, zajednice kojoj je i sam pripadao. Reakcije na tu kritiku, međutim, neće biti tako civilizirane kao što su bile ove koje su pratile Mirićeve oštre kritike u zadnjoj deceniji jugoslavenskog socijalizma. Sredinom osamdesetih, njegov se fakultet solidarizirao s njegovim kritičkim pristupom stvarnosti. Međutim, desetak godina nakon toga, 1998., situacija je bila daleko teža za kritičku politologiju, pa je Jovan Mirić napustio fakultet i otišao u prijevremenu mirovinu, i to samo godinu dana prije nego što bi stekao uvjete za puno, starosno umirovljenje. Otišao je iz protesta zbog akademske i političke situacije koja je bila daleko netolerantnija prema kritici i alternativama službenom diskursu nego što je bila deset godina ranije. No, za tu temu nema mjesta u ovom članku, pa ćemo je ostaviti za drugu priliku.

5. Zaključak

Kolaps socijalističke ideologije i prakse, koji je rezultirao u porazu sovjetskog modela upravljanja Istočnom Evropom, a time i krajem Hladnog rata u Evropi, mnogima je izgledao kao veliko iznenađenje, kao sasvim neočekivani događaj. U politologiji međunarodnih odnosa ponekad se za te događaje smatra da su postali *crni petak* političkih znanosti, jer ih je, navodno, malotko uspješno predvidio. Isto se može reći i za raspad Jugoslavije, kao i za rat koji se potom dogodio. Rat u Evropi je mnogima – realistima i liberalima podjednako – izgledao nezamislivim. Realisti su smatrali da za njega jednostavno nema pretpostavki, te da je struktura međunarodnog poretka dovoljno čvrsta da ga može spriječiti. Međutim, 1989. je pokazala da se međunarodni poredak, također, može raspasti u procesu koji otvara prostor za kaos i anarhiju, a u tim okolnostima rat je i dalje sasvim moguć. Liberali, koji su 1989. dočekali kao pobjedu svoje doktrine nad svim alternativama, pa su optimističko najavljivali da joj više *nema alternative* čak ni u sferi ideja a kamoli u političkoj realnosti, najavljivali su taj preokret kao početak razdoblja *trajnog mira*. Demokracije međusobno ne ratuju. One su sposobnije osigurati mir utemeljen na *zajedničkim vrijednostima* nego što su to bili u stanju autoritarni režimi.

14 O tome više u Jović (2014). Dostupno ovdje: <http://politickamisao.com/1989-godina-koja-nam-se-nije-dogodila/>. Pristup: 25. travnja 2018.

Međutim, rat se ipak dogodio, i to u Evropi, krajem 20. stoljeća. Je li taj rat, kao i raspad Jugoslavije, doista morao biti takvo iznenađenje? I je li baš svima bio iznenađenje? Ili je bio iznenađenje samo onima koji nisu obraćali pozornost na kritičku politologiju Jovana Mirića? Neka njegova upozorenja već iz 1983. godine, naime, ukazuju na mogućnost takvog raspleta jugoslavenske krize, ali je tada bilo mnogo onih koji su mislili da je on možda previše pesimističan, ili čak i da spada u *krizologe*, koji kritiziraju sistem bez opravdanih razloga. Naročito je to slučaj s knjigom *Sistem i kriza*, koja pokazuje da uzroci jugoslavenske krize imaju svoje duboke korijene u samoj strukturi i u institucionalnom dizajnu sistema. Oni su, pokazalo se, bili doista nesavladivi bez promjene sistema koji je, međutim, u sebe ugradio zaštitne instrumente, postajući time *nepromjenjiv*. Međutim, tragedija Jugoslavije bila je u tome što se raspad, a možda ni rat, nisu izbjegli čak i kad je taj sistem napušten i zamijenjen drugim. Iako u društvenim znanostima fatalizam treba izbjegavati, bila je to, izgleda iz današnje perspektive, igra bez mogućeg pozitivnog ishoda, barem u kontekstu u kojem se odigrala.

Strah od Drugoga, nepovjerenje prema drugim narodima i njihovim interesima, vetokracija, feudokracija i zatvaranje u nacionalne okvire, stvorili su sistem koji jača nacionalizam. Suprotno onome što danas tvrde brojni kritičari jugoslavenskog socijalizma, taj sistem ne samo da nije zanemarivao nacionalno pitanje, nego je cijeli bio opsjednut (samo) nacionalnim. Sistem koji je stalno „rješavao“ nacionalno pitanje, stvorio je proces u kojem je jedino nacionalno bilo važno – ni klasno, ni građansko ni liberalno. Time je postao sam svoj grobar, djelujući kao generator vlastite propasti. Uzroci tog procesa nisu bili samo izvanjski (promjene u međunarodnim okolnostima i sl.), nego ipak primarno unutarnje-politički. Mirić vidi raspad Jugoslavije daleko prije 1989. Vanjsko-političke promjene koje su uslijedile dolaskom Gorbačova na vlast u Sovjetskom Savezu, a potom i urušavanjem istočno-evropskog bloka, kao i povratkom politike samoodređenja u trijumfalnoj Zapadnoj Evropi (ponajprije u Njemačkoj) u 1989. godini, samo su ubrzale procese koji su u samoj Jugoslaviji već daleko napredovali. Napredovali u destrukciji.

Mirićeve istraživački interesi mijenjali su se u osamdesetima, a on sam postao je od marksista – liberal. No, pritom je ostao kritički politolog. Bio je javni intelektualac s izrazitim osjećajem za odgovorno i konstruktivno kritičko javno djelovanje. Zbog svega toga, Mirićeva *kritička politologija* može biti uzorom novim generacijama politologa i drugih koji djeluju u društvenim naukama.

Literatura:

- Boduszynski, Mieczyslaw. 2010. *Regime Change in the Yugoslav Successor States: Divergent Paths towards a New Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Dragović-Soso, Jasna. 2002. *Saviours of the Nation: Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*. London: Hurst.
- Jović, Dejan. 2003. *Jugoslavija: država koja je odumrla*. Zagreb: Prometej.
- Jović, Dejan. 2014. *1989: godina koja nam se nije dogodila*. Portal Politička misao, dostupan na: <http://politickamisao.com/1989-godina-koja-nam-se-nije-dogodila/>.

- Jović, Dejan. 2017. *Rat i mit. Politika identiteta u suvremenoj Hrvatskoj*. Zaprješić: Fraktura.
- Kardelj, Edvard. 1977. *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*. Beograd: Komunist.
- Katunarić, Vjeran. 2013. *Rajska zajednica i društveni pakao – sociološka razmatranja*. Zagreb: Disput – Biblioteka Luča.
- Korošić, Marijan. 1989. *Jugoslavenska kriza: ekonomski problemi*. Zagreb: Naprijed.
- Lalović, Dragutin. 2008. *Države na kušnji*. Zagreb: Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske i Disput.
- Lampe, John. 2000. *Yugoslavia as History: Twice there was a country*. Cambridge MA: Cambridge University Press.
- Mirić, Jovan V. 1965. „Univerzalna zajednica kao uvjet slobode“. *Politička misao*, God. 2, br. 3., str. 121–31.
- Mirić, Jovan V. 1966. „Inteligencija i politika“. *Politička misao*, God. 3, br. 1–2, str. 20–27.
- Mirić, Jovan. 1967. „Politika i etika“. *Naše teme*, God. 11, br. 5, str. 859–865.
- Mirić, Jovan. 1970. „Interesi i politička kultura“. *Politička misao*, God. 7, br. 1, str: 103–8.
- Mirić, Jovan. 1971. „Nastanak i razvoj teorije interesnih grupa“, *Politička misao*, God. 8, br. 3, str: 279–90.
- Mirić, Jovan. 1971. „Interesne grupe u političkom sistemu Jugoslavije“. *Revija za sociologiju*, God. 1, br. 1, str: 56–72.
- Mirić, Jovan. 1973. *Interesne grupe i politička moć*. Zagreb: Narodno sveučilište grada Zagreba i Centar za aktualni politički studij. (Drugo izdanje objavljeno je 1980., u izdanju CKD SSO Zagreba).
- Mirić, Jovan. 1974. „Činjenično i vrijednosno u političkoj znanosti“, *Politička misao*, God. 11, br. 4, str: 3–13.
- Mirić, Jovan. 1975. „Samoupravljanje kao oblik diktature proletarijata“, u: Mira Krnić (ur): *Marksizam, odgoj i obrazovanje*, Zagreb: bez nakladnika.
- Mirić, Jovan. 1976. „Rad i zakonitost“, *Treći program Radio Beograda*, br. 29, 30–45.
- Mirić, Jovan. 1976. „Marksizam i problem utemeljenja političke znanosti“, *Politička misao*, God. 13, br. 1, str: 3–21.
- Mirić, Jovan. 1978/1981. *Rad i politika*. Zagreb: CKD SSO Zagreb.
- Mirić, Jovan. 1982. *Pluralizam interesa i samoupravna demokracija*. Zagreb: Cekade.
- Mirić, Jovan. 1984. *Sistem i kriza*. Zagreb: Cekade.
- Mirić, Jovan, 1990. *Iskušenja demokracije*. Zagreb: Radničke novine.
- Ribičić, Ciril i Zdravko Tomac. 1989. *Federalizam po mjeri budućnosti*. Zagreb: Globus.
- Sutlić, Vanja. 1974. *Praksa rada kao znanstvena povijest*. Zagreb: Kulturni radnik.
- Šobat, Vlado. 1985. *Prijepori oko političkog sistema: idejno-teorijska rasprava u povodu knjige Jovana Mirića 'Sistem i kriza'*, Zagreb: Centar za idejno-teorijski rad GK SKH Zagreb.

Višnjić, Čedomir. 2017. *Vreme sporta i rasonode. Titina Hrvatska i njeni Srbi, 1951. – 1971.* Zagreb: SKD Prosvjeta.

Dokumenti:

Izveštaj, 1972: Izveštaj stručne komisije za izbor nastavnika na predmetu Uvod u znanost o politici, podnijet 10. veljače 1972, potpisali: prof. dr. Ivan Babić, prof. dr. Dušan Bilandžić i doc. dr. Inge Perko-Šeparović (3 tipkane stranice), dostupno u Arhivu Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu.

Izveštaj, 1977: Izveštaj, podnijet 22. veljače Znanstveno-nastavnom vijeću FPN, potpisali: prof. dr. Dušan Bilandžić, prof. dr. Adolf Bibič i prof. dr. Inge Perko-Šeparović (5 tipkanih stranica), dostupno u Arhivu Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu.

Izveštaj 1982: Poročilo, podnijeto 25. svibnja 1982. Znanstveno-nastavnom vijeću FPN (na slovenskom jeziku), potpisali: prof. dr. Adolf Bibič, prof. dr. Dušan Bilandžić i prof. dr. Veljko Cvjetičanin (8 tipkanih stranica), dostupno u Arhivu Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu.